

GĘBA (441) sb f

f (438), m (3) [w znac. 3.]

sg N gęba (39). ◇ G gęby (127). ◇ D gębie (2). ◇ A gębę (150). ◇ I gębą (44). ◇ L gębie (39). ◇ V gębo (1). ◇ pl N gęby (2). ◇ G gąb (5), gęb (1) *Mącz.* ◇ A gęby (21). ◇ I gębami (5). ◇ L gębach (4); -ach (2) *Mącz.*, *WujNt.*, -äch *RejAp* (2). ◇ sg G a. pl A gęby (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. Dolna część twarzy, łącznie zjamą ustną (u ludzi) (327) :

a. *Twarz, policzki; os Mącz, Cn; mala Mącz; bucca Calep* (89) : *BierEz By; RejJóz H3; RejWiz 74v; Pan* fie potym nie pytał/ fkađ leca gołębie/ Bał fie áby mu ktory/ nie vfiadł ná gębie. *RejFig Aa4; A* to w niwecz źec gębę/ ná krzyź pokryfłaią/ Alboć wzory ná twarzy/ páznokty zdzyfłaią. *RejZwierc 122v, 26; Ne mora sit quin pugnus continuo in mala baereat, Iż króm rozmyfłiánia komu pięść w gębie vlgnie. Mącz 233a, 403d; Prot C2; ktoremu był wrzod nieczo nádkáził gęby GórnDworz Q3, Q8, S8, S8v, T, Tv; Azałz wfzędý rzkomo w źarcie nie ma frogich przymowek o fobie? á czałem y bez źártu/ źe fie ledwe s pięścią drugi v fámeý gęby wroći. RejZwierc 96, 62, 72v, 82v, 164; PaprPan Aa3v; KochBr 151; WerGość 250, 251, 252 [2 r.], 253; PaprUp Av.*

Frazy: »mlecz [komu] na gębie« = *młody, niedorosły* (1): ále też y timifź piorkámi fyny fwe obtykáýa/ práwye pokąd im mlecz yefłcže na gębye/ záprawuyac ye wtym zmłodu/ wczýmby fie k láthom przyfłedłfy chodźić á rofkolfłowác myeli. *GliczKsiąź F2v.*

»psi (a. pieskowie) gębę liźa (a. ulizali)« (4): Więć też niedba o czeladź by mu wody dáli/ Iuź mu dawno piefkowie gębę vliźáli. *RejWiz 31; á on nieborak [pijany] mnima by w ląźni był/ á iźby go bárwierz golił/ áno mu pfi gębę liźa. RejZwierc 61, 217v; KochPieś 21.*

Zwroty: peryfr. »do gęby apelowác, apelacyja« = *bić* (1 : 1): O nieprawdę dogęby ápelluią *RejZwierc Bbb, 82v marg.*

»dać [komu] w gębę« (5): a on miałto poczwierdzenia wiari/ vcziny ye nowokrczeńczem/ bo mu ymię infze da niź mu nachrcie dąno wmiałto nauki/ da mu wgębę *SeklKat Zv; wylicza też w fwiętym piłmie iź widzyał gdy iedná miłofnicá dáłá niektoremu krolowi w gębę BielKron 116, 155v, 465; Da mu gálaś w gębę/ to iuź láie/ przeklina/ á gálaś co krzywá RejZwierc [78²]v.*

»dosiać pięścią gęby« (1): więcći téź dofiągł pięścią gęby *KochFr 100.*

»w gębę (na)bić, [komu] gębę obbić« = *colaphizare Calep; percutere os Vulg [szyk zmienny]* (6 : 1): *Os praebere, Wydác komu/ dopuścić fie w gębę bić. Mącz 316d; Wolę ia ták brácie miły/ Niźby mi gębę obbili/ Iáko to twoieý dzyfłaią/ Aźci zęby wygládaią. RejZwierc 231 v; Bo mu oczy zálawfzy wnet w gębę nábiye. PaprPan S3; SkarŻyw 126, 443; Calep 213b; A Anániałz Arcykáplán kazał go tym ktorzy przy nim fłali bić w gębę. WujNT Act 23/2.*

»gębę nadać (a. nadymać, a. odąć); nadęła się gęba; nadęta gęba; wydęćcie gęby« [*czasem wyraża pychę*] [*szyk zmienny*] (6; 1; 1; 1): Tákżeć też pośpolicie y tu iefłcže bywa/ Więceý káźdy lekkości/ niź fławy vżywa/ Ktory z nádętą gębą iáko dyabeł chodźi *RejWiz 188v, 11v, 166, 173v; BielSat D; RejZwierc [78²]v; Więć by krewni Krolewfcy gębę [!] nádymáli/ Nizacz fobie wfze máiać krzywdę wyrządźáli [!]. MycPrz I B2; BielRozm 24; Bucca – Widedzić gęby, pogębek. Calep 141a.*

»gęby nadstawować« (1): A mnie Więc/ który k łożu nie vmiém błáznować/ Ani wydąwfy co raz gęby nádftáwować; Potrzebá kłofy zbiérác/ niehcęli náuki Vczyć fye łobie trudný dla obroczný fztuki. *KochMarsz* 154.

peryfr. »pisać paragrafy na gębie« = *bić* (1): W prawdzie vdałemci fię do rzemieflá [*do prawnietwa*], iáko Bárzo pożytecznego, ták niemniey pewnego. Zołnierzem być, fzczere to báłámućtwo. piłzá Zołnierzom párágráfy ná gębie, á ze łbá Y z ciálá dobywáią im rubryk żelázem, Y ołowem *CiekPotr* 64.

»w gębę, po gębie plaskać (się) (a. pluskać)« [*szyk zmienny*] (3 : 2): Gdyż Polacy o wfzyftko/ fnádnie fię zyednáią/ Iedno o tę nieprawdę/ po gębie pláfkáią, *RejZwierc* 81; Azałz fię frodze w gęby nie pláfkáią o ten fżpetny przypadek? *RejZwierc* 96, 216, 231, 239.

»potłuc (a. stłuc) gębę« = *occilare Calep* [*szyk zmienny*] (3) : názedłem onego co mi dał dwa rázy kámieniem á on vfnął/ popadłem go zá łep/ y potłukłem mu gębę kámieniem/ plecy/ głowę *BielKron* 458v; *RejAp* 137v; *Calep* [721]a.

peryfr. »do gęby szturmować« = *bić* (1): Rurał [...] mnima by go s práwey chući witano á pokłony czynyono/ rad bárzo y wdawa fię też fnimi w rzecz/ tak długo áż mu do gęby imá fzturmować/ s nyego ftydzić *GliczKsiąż* H7v.

»gębę ucierać« (1): Miły Dyable/ wyfluchałem twego Regeftru/ álem ieden grzech iefzcze popełnił/ ktorego w tym Regeftrze nie widzę/ przypifz go też do drugich: Náplugáwiłem w ibereuch/ záwies łobie ná fzyiey/ á gębę vcieray *ReszPrz* 52.

»w gębę wziąć« (1): á łam też áłbo o trágarz w łeb áłbo o gáláż w gębę weźmie/ áłbo y s fłápą pádnie/ á pothym modrem plátem nogę vwija. *RejZwierc* 164.

»gębę (wzgorę) wznosić (a. podnieść, a. wznieść); gęby wznoszenie« = *być pysznym, zarozumiałym* [*szyk zmienny*] (4; 1): Iuż wnet gębę wzgorę wznofi Gdy go kto o fwą rzecz profi *RejRozpr* F; Wiedząc iż káżdá hárdóść nic mu nie przyniefie/ Iedno gęby wznofzenie á rozum gdzieś w lefie. *BielKom* F5; *RejWiz* 168v, 187v; A coźci po tym nędzniku iż fiedziłz iáko máłowána oponá zá kęfem kámieniá wykowánego? [...] nádąwfy nos fwoy/ áłbo podniofłzy gębę fwoię/ áno choćci kęś w oczy pochlebiuá á odfzedfzy wfzyfcy fię fmięią *RejZwierc* 69v.

W przen (14) :

Zwoty : »bić w gębę« (2): Azałz tbo nie frogie práwo ná łgarzá/ iż wiárę ftráci miedzy poćciwemi ludźmi/ [...] iż go bije on wirfzyk w gębę *RejZwierc* 96; *KochPs* 5.

»[komu] na gębie grać« = *drwić z kogoś, szydzić* [*szyk zmienny*] (3): *GliczKsiąż* H7v; A thy czoś wygrał w pokorze/ Iźci po łbie kto chce orze/ A iż cie thák wfzyfcy znáią/ Więcći też ná gębie gráią. *RejZwierc* 231v; *CzechEp* 26.

»pomusnąć [komu] po gębie« = *oszukać kogo; os sublinere Mącz* (2): Oífukác/ Zdrádzć kógo miáłto skofztowánia pomufnąć mu po gębie. *Mącz* 194d, 270c.

»potłuc gęby« (1): Ty łam wfzeteczne potłucz gęby/ pánie *KochPs* 84.

»gębę ucierać« (1): Dáli iey [*dupieł*] mieyfce w rádzie/ á márfzáłek káždy/ By iey gębę vcierał áż do śmierći záwždy. *RejFig* Dd8v.

»po gębie uderzyć« (1): Azałz to máła rofkołz/ ktoby temu wierzył/ Bárzoby káždy dyablá po gębie vdérzył/ Ktory nawięcey pilen/ áby roftryk mnożył *RejWiz* 187v.

»gębę wznosić (a. wzniesić)« (2): A ták z máley młodości tey nam vzdy trzebá/ Coby gębę wznosiła práwie tám do niebá. *RejWiz* 101v; *RejZwierc* 241.

»[kim] gębę wymywać« = *obmawiać kogoś* (1): Mná łobie gęby dworni wymywáli Dármoiadowie. *KochPs* 49.

Wyrażenie *przyimkowe*: »w gębę« (1): Dupá chciała do rády/ márfzałek iey w gębę/ Rzekła rozgniewawłzy fie/ wnet ia wam zágedę. *RejFig* Dd8v.

b. Usta, wargi; rictus Mącz, Calep, Cn; os Mącz, Cn (52) : *GlabGad* O7v; Co złotego gębą szukał, LOtry cżyrwony złoty w drewnie poftáwili/ Ktoby gi wziął zębámi/ á oczy zákryli. Ten gi łobie iuż miał wziąć *RejFig* Aa7, Aa7; *RejZwierc* 5v, 33v, 114; Obaczył ten znák Zopyryus Hetman/ kazał łobie obrzezać gębę/ nos/ y włzy/ vciekł do Bábilonu *BielKron* 116; brwi nád oczymá fárbuią rozmáitemi fárbámi/ wárgę łpodnią v gęby dźiuráwią/ w którą kámién drogi wpráwuią we złoćie (*marg*) Wárgi dźiuráwe (-) *BielKron* 452v, 8v, 21 [3 r.], 24v, 34v [2 r.], 60 (15); Stłopus, Kláskánie yęzikiem álbo gębą gdy zwálzczá yeden policzki nádmié á ták wftámi trzáśnie/ klaśnie/ álbo puknie. *Mącz* 417a; *RejZwierc* 45, 48; *StryjKron* 160; Bo ten nos/ coć to gęby iuż ledwe nie minie/ Ná zębách nam okaże/ o któręy godzinie. *KochFr* 38; *KochBr* 151; *KochPieś* 48.

Fraza: »gęba się odmie; odęta gęba« (1; 1): *Mącz* 21 Od; Niech fie mi káždy przypátrzy twarzy y poftáwie gniewáiących fie. Gębá fie im odmie [*ore sunt tumentis*]/ twarz łkrzywi/ oczy fie bliżczá *ModrzBaz* 80v.

Zwroty: »gębą, gębę krzywić; gęba zakrzywi się« = *os torquere Mącz* [*szyk zmienny*] (2 : 1; 1): *Mącz* 459a; Azałz tám nie będą wdzięczne rozmowy á ony pocźciwe zártý? że Więc iáko ono powiedáią y gębá fie dobrze nie zákrzywi od łmiechu *RejZwierc* 26v; Kto potka/ káždy ze mnie łye násmieie/ Nos marłzczy/ gębą krzywi/ głową chwieie *KochPs* 30; Ringo – Gębą krziwie marłzczę fie. *Calep* 925b.

»gębą mlaskać« [*szyk zmienny*] (2): *RejWiz* 120v; Máca gębą mláłkáiąc/ áż w dupę cáłował *RejFig* Aa7.

»gębę wysszej nosa nosić« = *być pysznym, zarozumiałym* [*szyk zmienny*] (2): Ták łwym pochlébftwem ludzi pobláźniła [*fortuna*]: Ze drugi wryszézý nofá gębę noši *KochPieś* 35; *PudłFr* 56.

»rozdrzec gębę; rozdarta gęba; rozdzieranie gęby« = *diducere rictum Mącz* (1; 1; 1): *Mącz* 207a, 355d; ktoby chciał ták contrefetowác ludzie [...] z rozdzierániem gęby/ z wyłzczyniániem ięzyká/ nie włzedłby też zá inego/ iedno zá Guzmaná *GórnDworz* O8.

»gębę roz(dz)iewić« [*szyk zmienny*] (7): Thegoż roku niewiáftá przed Krákowem w czarnej wsi wrodziłá dzyecię/ ktore miáło łzyię y włzy iáko Záiąc/ gębę rozdzyewiwłzy dycháło. *BielKron* 399v, 63; Bo mu fie chce órzrec/ opić/ próżnowác/ roziewiwłzy gębę iáko woł leżeć/ áno mu muchy w nią láżá. *RejZwierc* 113v, 159v; *KochPs* 50; *StryjKron* 160; STAñ ku słońcu/ á rozdziéw gębę/ pánie Slálá/ A iuż niebędziem łzukać inłzého kompálá *KochFr* 37.

»uchylić gęby« (1) : Vyźrzyłz tám y pięć chropáwą/ y zęby Nie práwie biále/ ieno vchyl gęby. *KochPieś* 22.

»gębę utrzcć« (1): á ielzcze łobie dobrze gęby nie vthrze/ á iuż woła náley drugá. *RejZwierc* 61.

Wyrażenie: »otwarcie gęby« (1): Rictus – Otwarczę gębi. *Calep* 925b.

W przen (1) :

Szereg: »gęba albo usta« (1): Dam Cydkijahá krolá Iehudkiego y służy iego [...] do ręki Newuchad-recará krolá Bawelkiego/ y do ręki nieprzyaścioł iych/ y do ręki szukájących duże iych/ że ie pobije oftrzem mieczá (*marg*) Wł: Gębą (álbo) wfty mieczá. (–) *BudBib Ier* 21/7.

c. Jama ustna (185) : Gdy ten sfruty wyzrzy ryby: lęka sie gich, á widzimu sie iakoby w gębie miał smrodliwą ribę/ y tako mu sie rzyga. *FalZioł* IV 36c; *RejKup* i8; *HistAl* M6; *LubPs* O3v; Więc s krzywemi nogámi/ więc s szczybátą gębą/ Więc ieden inochodá/ drugi chodzi grędą. *RejWiz* 128, 166v, 169v; Też cię pytam/ gdy w gębę/ w zęby/ w wftá swoie weźmiesz Sákráment/ co to zacz iest *OrzList* b2v, b2, b2v [2 r.]; Wymie z gęby y patrzy/ toye dziwno było *RejFig* Cc7v, Aa3 [2 r.], Dd5; *RejZwierz* 116; *BibRadz Ier* 3/46; *BielKron* 325v, 360v; *Mącz* 270d; *RejAp* 134, 137v; Iedno práwi zgryś ten orzech/ kthory małz w gębie/ á potym powieday ná mię/ co raczyłz. *GórnDworz* Q8v, Qv, Cc7; *RejZwierz* 62, 144v; Bo bacząc/ żeć wygránéy vbywáło kupy/ Pokryłś dudki w gębę/ czyniąc tę poltawę Ześ przegrał *KochFr* 99; *WerGość* 231; Tám krolował [*Kakus*]/ tám z gęby wypuśczał płomienie. *KlonWor* 21.

Zwrot: »z gęby śmierdzieć, cuchnąć; [komu] smrod w gębę« [*szyk zmienny*] (3 : 2; 1): *RejKup* k3; [*Pijanicy*] Ręce drżá/ łeb sie trzęsie/ á nogi zápuchną/ Ony wdzyęczne wonności z gęby z nośá cuchną. *RejWiz* 30v, 66v; *RejFig* Aa3v; Bodayże wam smród w gębę/ mili pijánice/ A trąd ná twarz: bo żoná lubi takié lice *KochPieś* 21; Wyfechłś, fkrzywiłś się, zbladłś, z gębyć śmierdzi *CiekPotr* 33.

W przen (1) :

Zwrot: »otworzyć gębę« (1): y ziemiá fktorey się żywić będziełz chciał/ przekłéta iest. bo otworzyłá gębę swoię y przyięłá krew brátá twego *SkarŻyw* 263.

Przen: *Niebezpieczne sąsiedztwo* (1) : Dokąd Węgierka ziemiá wiarę Kátolická státecznie trzymáłá [...] choć w gębie práwie Tureckiey/ iednák mocnym murem od nich wśze^{mv} Chrześciánstwu byłá. *PowodPr* 33.

α. Jako miejsce, gdzie się znajdują narządy jedzenia; czasem obżarstwo, łakomstwo (41) : *BielKom* E8; A gdy kęs w gębę włoży/ puł godziny żuie. *RejWiz* 93, 38v; Náfolże dobrze gębę/ moiá miłá wiło/ Aby po tym ná stárość/ iefzcze lepyey piło. *RejZwierz* 107; *BibRadz Prov* 26/15; *BielKron* 40; Iefzcze iedli/ iefzcze im w gębie mięło tkwiáło/ Gdy sie páńskie przekłétwo ná nich okazało. *RejPs* 116; Niepofzczenie y niepowsięgliwość gęby iáko szkodę czyni. *SkarŻyw* 346 *marg*, 262; Milczyćie w obiad/ mój Pánie Konracie/ Czy tylko ná chléb gębę śwá chowacie? *KochFr* 12; á pijánice dwa kroć y trzy kroć więcej pijá niżli iest potrzebá/ y niżli ich przyrodzenie znośić może/ y gębę swoię (co y wftyd powiádác) w sprofny członek obracáią/ lejąc choć przez dzięki w gárdło *WerGość* 241; *KochSob* 69; Sublabro – Wgębę biore. *Calep* [1017]b; pokilmy ná wino gąb y mieżkow ták bárzo byli nie rozdziergnęli *GostGospSieb* +3v; *PaxLiz* C4v, E3v.

Przysłowie: A niechay mieżek z gębą nie wádzá sie nigdy *RejWiz* 18v; Iesliby sie iego czyniśz rowno z gębą zgodził *RejWiz* 44v; A tego pilnie sfrzeż áby gębá nigdy przed mieżkiem wzawod nie wyfkákováłá *RejZwierz* 35v, 25v, 217v [*ogólem* 5 r.].

Fraza: »[komu] insza gęba uroście« = *grabi więcej niż trzeba do zjedzenia* (1): Gdy lie ná woynę popiřzą/ wielu im iákoby inřza gęba vroście *PowodPr* 63.

Zwroty: »gębą jeść« (1): A ieliřeby [Chrystus] lie przemieniał/ ábo w chlebie był: tedyby zázwdy vmierác muřiał: gdy by go zázwdy gębą tą zwierzchnią iedzono y w żoładku trawiono. *CzechRozm* 264.

»lać w gębę« (1): [król] nie pija teř dotknąwřzy lie wárgámi nacřzynia/ ále zázwieszony ma Kubek iáko ántwos/ leie łobie w gębę potrořze. *BielKron* 453v.

»mazać gębę [komu]« = *przekupywać* (1): Kto máže gębę řędzyemu/ ten wyřchnienye dżyáá ofłowi řwemu. *March*¹ A3.

»gębę myć« = *pić* (1): Niemyřliř o řadney řprawie Ni o woynie ni o práwie Iáko pies ná piecu tyieř Siedząc w kárczmie gębę myieř *RejRozpr* E4.

»[czym] gębę natrzeć« [szyk zmienny] (2): *LubPs* R4; Pyołonem gębę nátrzeć/ á żoćcią nápoić/ Ktoby řmiał opák iego/ řwięte řłowá dwoić. *RejZwierz* 104.

»gębę parzyć, w gębę sparzyć się« (2 : 2): Bo lie łrzebá [!] wgębę řparzyć Kto gi [zająca] chce dobrze vwárzyć *RejRozpr* H2v; *RejZwierz* 116; Szkápie záciąwřzy żyę z iágłámi rořparzy/ To tym łobie zá rořkořz řprořná gębę párzy. *RejZwierz* 243, 237v.

»z gęby [komu] żywności uwłoczyć« (1): y dałem řię zwieść/ że mi řię zdáło/ iákobych zgęby dziećiom moim żywności potrzebney vwłoczył/ zem przeřtał dawác. *SkarŻyw* 100.

»wydzierać [komu] z gęby chleb« = *panem ex faucibus eripere, ex ore cibum rapere* *Modrz* [szyk zmienny] (2): Lecř á iákoř ty tedy řam/ o dobry męžu/ ieřteř pożyteczny Rzeczyřpolitey/ ktory troche źiemie wydzieřáiąc twemu řámřiadowi/ wydzieřařz mu zgęby chleb *ModrzBaz* 48v, 99v.

Wyrażenie: »z gębę chleba« (3): Cořz náđ to więcey człowieku potrzebá/ Iedno kiedy ma z gębę chlebá *RybGęřli* C2, B2v; *PaxLiz* D.

W przen (2) :

Zwroty: »jeść wszytką gębą« (1): y będą ieść Izráelá wřzytką gębą [*devorabunt Israel in toto ore*] *BudBib Is* 9/12.

»natkać gębę« (1): Bys thy był chcžiał dáwno řłuchać Mogł cřij zjwot nienapuchać Alecz ty yako woł trawá Natkał gembe řwoyá řprawá *RejKup* q4.

Przen: *peior. metonimicznie: Ludzie* (1) : gdy iarřábki ktore do nich Pan Bog przypędził/ zbierali cály mieřáć/ po ziemi ie chwytáiąc: ták wiele/ iřz ich przeieść nie mogli. ále przypłáćiły rořpuřtne gęby á pořtu niemiřuiące/ y ná oney drogiey zniebá mánnie niepreřtájące. *SkarŻyw* 484.

β. *Jako miejsce, gdzie się znajdują narządy mowy; mowa, język; bucca Mącz, Cn; lingua, os, verbum Mącz* (107) : Ieřczelř nieřzczęřny człowiecze Ta twa přia gęba řzczebiecze *RejJóz* H7, D; Tá k teřz ciebie nautzy/ ábyř miał otzy á przedřie niewidział: [...] gębę á nic o Pánie Bodze niemowił. *KrowObr* 114v, 114v; *RejZwierz* A4; *Spissum verbum, Długie słowo/ pełna go gębá. Mącz* 409b; *RejAp* 137v; *RejZwierz* 139v; Boday źle zginał káždy człowiek nieprawdźiwy/ Káždy chytry pochłébcá y káždy cheřliwy: Mówią bowieřm/ z vřt nářzych dobrze řye mieć mamy/ Káždy w řwéy gębie wolen/ my páná nie znamy. *KochPs* 17; dzieřkował Pánu Bogu z Kátholikámi/ iřz ten co z gęby řwey bluznierřtwá

wypufzczał: przez członki wftydliwe/ trzewá fwe z Iudałzem wyrzucił *SkarŻyw* 390; *Paprup* L4; *SkarKaz* 278a.

Przysłowia: Bowiem káżdą fkrytą myłł fnádnie wyda mowá/ Gdyż zówždy gębá plecie o czyni myłli głowá. *RejWiz* 6v.

Zawiefy v gęby/ Miefy ięzyk zá zęby. *RejZwierc* [238v].

Frazy: »co ślinka przyniefie do gęby« = *quod a. quicquid in buccam venerit a. venit Mącz*, Cn (3): Garrio, Ládá co mówię co mi flinká przyniefie do gęby. *Mącz* 142c, 27c, 480b.

»słowo wynidzie z gęby« (1): Bo iuz tárn nie do rozumu áni do żadnego wywodu/ iedno iáko łowo wynidzie z gęby iego/ to iuz dáley do páncierzá á do łzáble *RejAp* 82v.

»nie wrzod [komu] w gębę« = *być wygadany* (1): Vmiefy że też ty więczy mówić Na mnięc wierz mi nie zeydzie nicz Włzak gdy chczelz nie wrzod cí w gębę Wierz mi y iac mu żagędę *RejJóz* F8v.

»zamilknąć muszá gęby« (1): á zówždy zámilknać mułzá gęby náłze/ iáko thych Fáriseułzow ábo tych Sádnceułzow/ ieflibychmy w czym chcieli pokułżác fwięthey náuki iego *RejPos* 230.

»by gębę zaszył« (1): Ná to pátrząc/ w pobożnym łercu rádość roście/ A złemu gębę by záłzył proście. *KochPs* 166.

Zwroty: »brać w gębę [co]« = *mówić o czymś* (1): Iefzcze śmiefz brác w gębę fwą fwięte pímo ná mię *BielKom* D7.

»w gębie mieć [co]« = *często wymawiac [szyk zmienny]* (3): Ktemu obácż ktorzy to łá/ co zówłze w gębie máią Pánie/ Pánie: co im iednák namniemy nie pomoże/ gdyż ták vczynki dobre zelżyli *WujNT* 32, 31, 63.

»moc mieć w gębie« (1): A moc/ iáko thu łłyszmy/ [*Turcy*] máią w gębách łwoch. *RejAp* 82v.

»gębą mleć« (1): *Verbigero* – Blielokczę, gębą mielię. *Calep* [1112]a.

»gębą mówić, powiadać; gęba mowiáca, powie« [*szyk zmienny*] (6 : 1; 1 : 1): Powiefzyáł/ ięzyk thego żadny nie wymowi/ Ani vmylł rozmyłli/ áni gębá powie *RejWiz* 114; Abowiem/ mowiác nád chlebem łowá Páńłkie: To iefth cíáło moie/ niecnotliwá gębą fwą/ nie cíáłem/ ále znákiem cíáłá Kryłtbnłowego názwáł. *OrzList* b2v; Zátkáli vłtá łwe łłufłoścía/ á mowiá hárdźie gębą fwą [*ore suo locuti sunt superbe*] *BibRadz Ps* 17/10; *GórnDworz* D7v, F7; á około gołpódárłtwá y około pożytków áłbo połług inłzyeh ieno gębą powiáda *Strum* R3v; Y daná mu gębá mowiáca [*os loquens*] wielkie (rzeczy) y bluznierłtwá *BudNT Apoc* 13/5; *CzechRozm* 175; *KochPs* 174.

»gębę otworzyć (a. otwarzac)« = (*zaczac*) *mówić; aperire os PolAnt* [*szyk zmienny*] (4): Ten ledwe gębę othwarza A tu mu łie łow przyłparza *RejJóz* C6v; Ne mutire quidem audent, I yáknąc/ gęby otworzić nie łmiefyá. *Mącz* 239d; *RejPos* 227; *BudNT Apoc* 13/5.

»[komu] plátać się po gębie« (1): Nie łay przyácielowi obecnemu. (—) Cołż? ten Leniwiec mi łię plátał po gębie. (–) Był go był Imieniem iego wołáł, ozwałciby łię był. *CiekPotr* 70.

»rozdzi(e)rać (a. roz(e)drzeć) gębę« [*w tym: na kogo* (3)] = *krzyzcęć, łajác; dilatare os Vulg, PolAnt; insectari aliquem maledictis, os distortuere, vastius deducere verba Mącz* [*szyk zmienny*] (5): Z kogołcie łie nágrawali? ná kogołcie rozdziráli gębę *Leop Is* 57/4; *Mącz* 385d, 459e, 476b; *BudBib Is* 57/4.

»gębę rozdziewić« = *krzyzcęć* (1): Máłło dá á więcey będzie wymawiał/ á gębę fwą rozdziewi iáko podwoyłki [*apertio oris illius inflammatio est Vulg*] *BudBib Eccli* 20/15.

»gęby ro(z)ziewić nie umieć, nie moc« = *nie umieć odpowiedzieć, stracić rezon* [szyk zmienny] (2 : 1): *RejPos* 227, 283v; Coż thu dopirko rzeczefz/ iefli kiedy iáko grom przypádnie ná cię fropi dekret á fropa pomítá iego? á ty áni będziefz w ten czás y gęby rozyewić vmiał ná iáką rádę álbo ná wfpomożenie twoie. *RejZwierc* 262v.

»stulić (a. zatulić, a. zatulać) gębę; gęba się stula« = *zamilknąć lub zmusić do milczenia* [szyk zmienny] (6; 1): Mamie mówić fylá godzin Nietrzeba nam takich nowin. Boć tu wnet gębę zatulá Zlec konftować fkapytná. *RejKup* c7v; Ale wzwyly Capitula Izecz fię geba nieftula. *RejKup* i8; *RejWiz* 153; Quid ille, T. mutus illico, Zámilknął/ ftulił hnet gębę. *Mącz* 239d; *CzechRozm* 229v; *KochPs* 90; ftul gębę nieprzyacięlu/ Chryftus ci milczeń każe *SkarŻyw* [236].

»w swą gębę wziąć« = *odwołać* (1): *Palinodiam canere, Odwołać. Ad palinodiam redactus est, Mufiał odwołać/ mufiał w fwą gębę wziąć. Mącz* 273c.

»gębę zamazać« = *zmusić do milczenia* [szyk zmienny] (2): Ale iuż niemam wpamięczy Ktorzy byly twoy fwieczy. Czo też tam mas wnych nadzieie Vizrzyż zecz fię wnet rofmieie. Kiedy iey gębę zamazá Wymię ich mylczcz zakazá. *RejKup* i7, m7.

»gębę zamknąć, zawrzeć; gęba zawarta; zawarcie gęby« [w tym: komu (9)] = *zmusić do milczenia, odebrać wszelkie argumenty do dyskusji* [szyk zmienny] (8 : 3; 1; 1): Kupiecz powiedá jż fínadnie vmje męka Panfka Czartowi Gębę zamknacz. *RejKup* dd2v, dd2v; *RejZwierc* 100; y gębęš onemu bluźniérzowi ná wieki tą Chimera závárl: który po wydaniu Chimery twéy/ ták vmilknął/ że o nim iuż nic nieftlychác. *OrzQuin* Ev; *RejPos* 227 marg; *RejZwierc* 263v; iednák máiąc odpowiedziá iego gęby závárté/ milzczá precz odeyść mnfieli. *CzechRozm* 254, Av, 146, 243v; iáko y fám ku závárciu gęby wfczech przeciwnikow to wyznawa y mowi *CzechEp* 218; *NiemObr* 34; *CiekPotr* 14.

»zatkać (a. zatknąć) gębę« [w tym: komu (2)] = *zmusić lub skłonić do milczenia; astringere a. extundere linguam, retundere sermones* *Mącz* [szyk zmienny] (3): *RejRozpr* A3; *Astringere linguam mercede, Zátknąć komu gębę pieniádzmi/ to yeft/ przedárowác. Mącz* 421b, 469a.

»nie zawierac gęby« = *mówić bez przerwy* (1): *Deblatero, Wiele mówię/ Niezáwieram gęby/ Gdaczę á gdaczę vftáwicznie. Mącz* 78d.

»zawięzac gębę [komu]« = *zmusić do milczenia, odebrać wszelkie argumenty do dyskusji* (1): Pátrż iaka thu ieft moc prawdy fwiętey/ iz inuśi záváždy zawięzac gębę káždemu omylaczowi/ á káždemu ktho fzuka tych drog áby iá zátłoczyc mogł. *RejPos* 227.

Wyrażenia: »całą gębą, całymi gębami« = *głośno; z trudem* (5 : 3): nálz też [język] Polfki zda fie trudny/ á iákoby człowiek całą gębą/ á gwałtem mowił *GórnDworz* F7, D7v; Ktorego błędu nie ieft też wolna Wielkonocna oná piofńká/ ktorá chłopftwo obżárzy fie w kárczmie/ tákże zacy y báby całymi gębami fpiewáią *CzechRozm* 157v, 81v, 221v, 223; *CzechEp* 83; *NiemObr* 177.

»kłamliwa gęba« (1): á co może być gániebnieyfczego / iáko kłamliwą gębą złupić poczciwą białągłowę z dobrej flawy *GórnDworz* Aa4.

»niewymywana (a. niewymyta) gęba« = *os impudens* *Mącz* (2): *Mącz* 329d; y to śmiálá iego nie wymyta gębá powiedzieć/ iz im kto ieft wfcyżym grzeźnikiem/ ten ieft BOgu milfczym *ReszPrz* 36.

»niewyparzona gęba« (1): *Scurrilis – Chłop mewiparzonei* [!] gębi plugawi wmwie. *Calep* 958b.

»plugawa gęba« = *os impudens Mącz (6): KromRozm I D4; Maledicus, Złorzeczny/ Odmowny/ Plugawey gęby. Mącz 205c, 296c, 329d; RejZwierc 69; Bo y Luter Bogá przyczyną grzechow y przypędźcicielem do Grzechow plugawą gębą łwoią śmiał názwać WujJud 64v.*

»przedajna gęba« (1): *Prokuraty daż kárac gdy złey rzeczy bronią/ Przedáyna v tych gębá/ Piekłá fię nie chronią. Prot. D3v.*

»swowolna gęba« (1) : *Iż takię łwowlną gębę wolno na łrot pułzczałz RejJóz H4.*

»gęba wyniosła« (1): *ále tákiemu/ który ie [słowa Boże] názad porzucił/ y Bogá fie ná łereu záprał/ chociaż rżkomo gębą wyniołá o nim mowi/ nie tylko iá [...] ále áni Anioł z niebá odpowiedźcie by nie mogli CzechRozm 175.*

Szeregi: »gęba i język« (1) : *yákoż łam Bog przez Máláchiałłá proroká dawno to przepowedyzał/ plugawymi y łprołtnymi gębami y yęzyki łwymy máżá KromRozm I D4.*

»gęba to jest mowa« (1): *Twarz która fie zawsze zda iakoby pijana, vkazuie mocnego, próżno mowcę, pfołliwego/ który fie też rad napija, włzakoż nikomu nie załzkodzi tilko gębą to iełt mowá. GlabGad N2.*

»pioro i gęba« (1): *żebyż piorem y gębą tárgác fię miał nieprzyłtoynie y nieucźciwie/ ná Páná y odkupicielá moiego CzechEp 73.*

»gęba i wargi« (1): *iż go próżno ludzie chwałá gębą/ y wárgami/ których łerce dáleko iełt od niego CzechEp 325.*

W przeni (4) :

Zwroty: »gębę oziewić« = *wstawić się za kimś (1): nigdyby ty inłtrumentá łwiáta tego áni gęby mogły ozyewić/ w onym vpadku á w oney potrzebye twoiey. RejPos 167.*

»gębę zatkać« [*w tym: komu (2)*] = *zmusić do milczenia albo zamilknąć [szyk zmienny] (3): Będá to widzieli prołtacy á roźwefelá fię: á włfelka niepráwość zátká łobie gębę [oppilabit os suum] Leop Ps 106/42; RejAp 147v; SkarŻyw 399.*

Przeni: peior. metonimicznie: Ludzie (5) : *Przekłéta gębá ktora łmie zwác kogo inego łwiętym oprócz Páná RejAp Ee3v.;*

Wyrażenia: »pochlebna gęba« (1): *Pochlebna gębá nic więczy nie vmie/ Iedno Czo wylgác s tym czyłcie rozumie, RejZwierc 216v.*

»wszeteczna gęba« (2): *Calag 538a; oto włzeteczna Gębá ná mię łye tárga KochPs 167.*

Szereg: »gęba a pioro« (1): *O niełzcześna gębo á niełzcześne pioro/ ktore ty łmiełz áłbo piłác áłbo wznáwác kogo inłzego łwiętym niłzi tego Páná prawdziwego ná niebye y ná ziemi RejAp 38v.*

2. Pysk u zwierząt, ptaków, płazów; rostrum Mącz, Cn; os Mącz; rictus Cn (102) : *KOza iełt zwierzę brodate [...] rada fie pafie roždźmi j gałáfkami zdrzewa ktorich gębą może dołiácz FalZioł IV 5d; Goniá Liłá nie dla mięłá ale dla łkory, bo mięło nieżemu fie nie godzi/ abowiem iełt łmierdżące/ á zwłáłczá z gęby. FalZioł IV 14a; Zalię kiedyby Sokoł barzo miał laxę/ dayże mu trochę pić łoku bielonowego/ á gębę mu w nim rozmaczay. FalZioł IV 23b; CETus iełt riba morzka, więłłza niłz ktora w morzu, Gębę ma w ciełe wielką y iawną/ ale w niey dziuri ciałne łá FalZioł IV 31b; Ełłtinis. WOyciech wielki o nim piłze w księgach o zwierzętach: iż iełt z rodzaiu Rakow, iako na poł łtopy/ ołzny maią w miáłto nog/ á gębę maią wełrzodku ciałá FalZioł IV 34a, I 25d, IV 3c, 14a, 24d, 31e*

(14); Iełiż gdy koniom wędzidła w gęby [*in ora*] wprawimy áby nam byli poślufzni/ thedy wśfytko ciáło ich obrócamy *Leop Iac* 3/3, *Apoc* 12/16; *WyprKr* 21; *BibRadz Apoc* 9/17; á gdy go Lew chciał poźrzec/ wetknął mu rękę w gębę *BielKron* 125v, 46 [2 r.], 54, 54v, 236, 331, 452; Fiscilla, Kratki ná gębie/ ktore zwerzétóm [!] á zwálzczą koniom zawięfzáyá na gębie. *Mącz* 128d; Inora animalia, Króm gęb. Niemáyące gęby. *Mącz* 260b, 465c; *SienLek* 72v, 168v; *RejAp* 81; *HistLan* E4; *RejAp* 91; *Strum* O3v; *BudNT Iac* 3/3; *ModrzBaz* 71v; *SkarŻyw* 270, 496; Ktoż wždy widał bez nagłowká/ y wodzy Wędzidło? Wyplunęłoby ie z gęby y nagłupfze bydło. *CzechEp ktv*; *KochPieś* 49; *WujNT Iac* 3/3, *Apoc* 9/17, 18; *KmitaSpit* B2v; Bo mała rybká zie mnieyfzáyá niż lámá/ onęz zásię drnga: y ták to idzie/ áz sum z wielką gębą/ wálámi/ y brzuchem połknie onę nawiętfzáyá/ y wniew inśzych cowiedzieć iáko wiele. *PowodPr* 79; *CzahTr* G4v, Lv; Iuż gębę trąbą zwác v chártá muśi/ Kto iuż myśliwśkiey polewki zákuśi *KlonFlis* Fv.

gęba czego, czyja (18): Wybaw mię z gęby lwowey *TarDuch* A3v; Gdy na Liía głód przychodzi/ tedy fie zdechłym wczyni, [...] tedy ptacy śmrodliwy duch z iego geby czuiącz [...] przylathaiá *FalZioł* IV 14a, IV 34a; *KrowObr* 131; A widzialem iż z gęby śmokowey/ y z gęby beftiey/ [...] iż wyfzli trzej duchowie nieczyśi/ iáko záby. *RejAp* 134, 81 [2 r.], 104, 137v [2 r.]; Płáci dwie dydráchmie/ zá fię y zá Piotrá/ pułtálárkiem w gębie rybiey od Piotrá náleżionym. *WujNT przedm* 36, *Apoc* 9/19, 12/15, 16, 13/2 [2 r.]; *SiebRozmyśl* G. Cf »gębę otworzyć«.

W charakterystycznych połączeniach: gęba krwawa, otworzysta, szeroka (2), *wielka* (4); *z gęby iść* (2), *padać, pałać* (2), *wychodzić* (4), *wyszły, wyplunąć, wypuścić*; *nieść w gębie* (3); *wędzidło w gębę kłaść* (2), *wprawować (wprawić)* (2); *munsztuk w gębę wprawić*.

Przysłowie: bibl. [*Deut* 25/4]: Rofkazuie pyśmo/niezawięzować gęby wołowy robiácemu. *SeklKat* Hv; *BielKron* 36v; Bo ták nápiáno w zakonie Moyześzowym: nie zawiázełz gęby wołowi młócácemu *LatHar* 127; *WujNT* 1.*Cor* 9/19, 1.*Tim* 5/18; *PowodPr* 22 [ogólem 6 r.].

Zwroty: »gębę otworzyć« [*w tym: czyją* (2)] [*szyk zmienny*] (4): Sierpnia kxięzycza Zaba żadna gęby otworzyć nie może ku iedzeniu ani ku piciu *FalZioł* IV 15b, IV 14a; *BibRadz Matth* 17/27[26]; á onę rybę ktora napierwey wynidzie/ weźmi: á otworzywśzy gębę iey [*aperto ore eius*]/ naydziefz ftáter *WujNT Matth* 17/27[26].

»gębę rozedrzyć [czemu]« [*szyk zmienny*] (2): *FalZioł* IV 15b; Sámśon ślynie że tho był rozdarł gębę Lwowi *PaprPan* B4.

»gębę [ezemu] roździewić« (1): powáliwśzy koniá/ gębę mu roździew *SienLek* 169v.*

»cycek w gębie trzymać« = *być niedorosłym, małym* (1): Iełzcze śłał kozę/ iełzeże cycek w gębie trzymał/ Kiedy go nátráfił ptak *KmitaSpit* C5v.

»[czemu] gębę zakagańcować« (1): á wśzakoż niedaway mu wftawnie ieść/ ále mu gębę zákágáncuy/ aby fye iedzenia iákiegożkolwiek niedorywał *SienLek* 189.

»gębę [czemu] zamykać, zawrzeć« (1 : 1): *BielKron* 46; że Oycowie święci [...] gęby Lwom zamykáli [*ora leonum occlusisse*] *ModrzBaz* 109.

Wyrażenia: »chciwa gęba« (2): *HistLan* E4; Których ni frogié zwiérzecie zęby Doftáć niemógły w fwe chćiwé gęby? *ZawJeft* 30.

»koń twardej gęby« = *niewrażliwy na kierowanie wędzidłem (1)*: Ale widaż v ieźdzcow gdy koń twardey gęby/ Mocno mu Więc żelązy ząłámuią zęby. *RejWiz* 29v.

Szeregi: »gęba, paszczęka« (1): Fremit ore cruento, Trzęlie/ Rze álbo ryczy krwawą gębą/ páłzcęką. *Mącz* 270d.

»pysk albo gęba« (1): Rostrum, Ptálzy nos. Dicitur autem non de solis avibus, sed de reliquis animantibus rostrum cervorum, Ieleni pysk álbo gębá. *Mącz* 358c.

W przen (2) : Bo mam wygę łáguzą ták ząwiesiłtego/ Ze vłyzy rowno z gębą wiłáią v niego. *RejFig* Bb4v; *BielSen* 7.

Przen: *W odniesieniu do ludzi przez analogię do zakładania wędzidla itp. koniom* (9) : Naydzie kágániec ná gębę trudno będzie plęfác/ Albo profte nieboraki po fwey woley kęfác. *GroicPorzRej* C4; A Potym zálię vřrzyłz bárzo w máłym czéfie/ Alic on iuz łam gębę do wędzidla niefie. *RejWiz* 44; *RejAp* 153; A ieśli więc waśniwego tym nie pohámuie Na gębę mu y kágániec/ z píłm świętych dáruie. *CzechEp ktv*, *2v, *3; *LatHar* 161.

Zwrot: »gębę załamować (a. załomić)« [szyk zmienny] (2) : Tegożby też potrzebá/ źróbkwowi náłzemu/ Niźli weźmie fwey woley/ chłopu domowemu. Dobość mu óstrogámi/ a ząłomić gębę *RejZwierz* 129, 129.

3. Człowiek o wielkich wargach lub twarzy; chilo, labeo, machicus *Mącz*; *bucco, bucculentus, macticus, matticus* *Cn* (3) : Chilo, Ktory wielkie wárgi ma/ Gębá/ Pucek yako niektorzy zowá. *Mącz* 51c; Machicus, qui habet magnas malas et os patens, *Calep*. Pucek/ Gębá. *Mącz* 203a, 180a.

4. Otwór (1) :

a. W naczyniu (1) :

Szereg: »warga albo gęba« (1): Trichilum, Nieyákie naczynie o trzech wárgách/ álbo gębách. *Mącz* 464e.

b. [W sieci: Wirfze okrągłe/ kthore na; przodku maią gęby fzyrokie/ a w nich fercza. wąskie y ciałne *Cresc* 1549 [642].]

5. n-loc (1) : Iakom ya nyezabył slyachatbnego yana duchny oczcza anny-nego spyothrkovicz ssamowtor ssobierownem slyachathnem yanem krawczoviczem sgaby [!] [...] tako my bog pomozi. *ZapWar* 1519 nr 2213,

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (6) : *Murm* 53; *Mymer*¹ 40; *BartBydg* 20b; *Bucca*, Gębá/ Vftá. *Policzki*. *Mącz* 27c, 270e; *Calep* 740b.

*** *Dubium* (1) : A wiesz co, Weslu, niemascię jedno za gębę, ale jakoś cnotliwy. dam ci jednę wieś *ZapMaz II G* 97/89v.

Synonimy: **1. a.** lice, oblicze, policzek, twarz; **b.** usta, warga; **2.** pysk, paszczęka; **3.** pucek.

Cf CIASNOGĘBY, DWUGĘBY, GĘBAL, GĘBATY, [GĘBIASTY], GĘBOŁYSY, GĘBOZĘBACZ, MIELIGĘBA, MOCZYGĘBA, NADMIGĘBA, ODMIGĘBA, PULGĘBKIEM